

Aušra Gavėnaitė

## E. Durkheimio ir M. Foucault idėjos sintetinėje D. Garlando bausmės teorijoje

**Santrauka.** Straipsnyje analizuojamos JAV sociologo ir penologo Davido Garlando socialinės bausmės teorijos ištakos ir pristatomos Emilio Durkheimio ir Michelio Foucault bausmių koncepcijos, kurios turėjo įtakos D. Garlando teorijai. Lyginamojoje analizėje dėmesys skiriamas E. Durkheimio aptariamoms bausmės funkcijoms bei jos sąsajoms su kolektyvine sąmone bei, remiantis M. Foucault, išryškinamas bausmės kaip galios įrankio vaidmuo disciplinarinėje XX a. visuomenėje. Straipsnyje taip pat pristatoma D. Garlando „kontrolės kultūros“ samprata, kurioje atsispindi sociologijos klasikų idėjos ir sociologinis/kultūrinis požiūris į bausmės institutą. Straipsnyje prieinama prie išvados, kad bausmė nėra vien nusikaltimų kontrolės instrumentas siaura penologine prasme, bet turi platesnę socialinę kultūrinę paskirtį.

**Raktažodžiai:** bausmė, kolektyvinė sąmonė, disciplinarinė visuomenė, kontrolės kultūra.

### Įvadas

Jeigu vienintelis baudžiamosios politikos tikslas būtų rasti sprendimą, kaip elgtis su nusikaltusiais asmenimis, jis būtų nesunkiai įgyvendintas. Teisinių žinių ar kompetencijos penologinės technikos srityje, kaip resocializuoti, izoliuoti, „nuveiksminti“, ar netgi atsikratyti „nepageidaujama is asmenimis“, sukaup ta pakankamai. Klasikiniai istorijos pavyzdžiai – žydų tautos genocidas ir sovietinio režimo kova su „liaudies priešais“ – rodo, kaip tiksliai galima identifikuoti, stigmatizuoti, izoliuoti ir sunaikinti iš t isas visuomenės grupes ar net tautas. Tačiau baudžiamąją politiką siekiama daugiau nei vien „susidoroti su nusikaltėliais“. Koks yra bendrasis jos tikslas? Užtikrinti visuomenės saugumą? Sustiprinti jos solidarumą? Sudaryti sąlygas spartesnei ekonomikos raidai? O gal pademonstruoti

elito galią? Norint atsakyti į šiuos klausimus, reikia suvokti bausmę ne siaura penologine prasme kaip baudžiamosios politikos priemonę, bet kur kas plačiau. Bausmė – tai turintis savo kultūrinę ir socialinę reikšmę institutas. Taip teigia JAV sociologas ir penologas Davidas Garlandas.

Kritiškai įvertinęs sociologijos klasikų: E. Durkheimio, M. Foucault, M. Weberio, P. Bourdieu, N. Elias ir kt., mintis, D. Garlandas sukūrė savo sintetinę bausmės teoriją. Jo darbai reikšmingi šiuolaikinei kriminologijai ir penologijai, nes pateikia sociologines įžvalgas, paaiškinančias, kaip formuojasi šiuolaikinis nusikaltimų kontrolės laukas. D. Garlandas pristato savo bausmės teoriją atlikdamas analitišką vėlyvojo modernizmo studiją, kurioje parodo, kaip ir kodėl XX a.

antroje pusėje Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos (JAV) bausmių politika tapo griežta ir represyvi. Siekdamas suprasti bausmę, jis aiškinasi ne tik, kaip bausmę formuoja istoriniai ir kultūriniai veiksniai, bet ir kaip ji pati veikia savo socialinę aplinką. Bausmės apibrėžimo nepateikia, nes, anot penologo, ji negali turėti kažkokio vieno trumpo ir aiškaus.

D. Garlando bausmės teorija yra sintetinė, kadangi joje integruojamos įvairios sociologijos klasikų mintys. Straipsnio tikslas – parodyti, kokias prancūzų sociologijos klasikų – E. Durkheimio ir M. Foucault – idėjas D. Garlandas įdiegė į savo socialinę/kultūrinę bausmės teoriją. Tai daroma lyginant šiuos autorius ir išryškinant tas klasikų teorines prielaidas, kurias savo aiškinimuose naudoja D. Garlandas. Pirmajame straipsnio skyriuje parodoma, kokias metodologines prielaidas D. Garlandas perėmė iš E. Durkheimio sociologiniam bausmės aiškinimui. Antrajame išryškinami panašumai tarp M. Foucault „disciplinarinės visuomenės“ koncepcijos ir D. Garlando aptariamo „reabilitacinio projekto“, kuris vyravo vakarų valstybėse iki XX a. vidurio. Paskutiniajame skyriuje pristatoma paties JAV penologo sukurta „kontrolės kultūros“ samprata, parodydama jo sociologinį/kultūrinį požiūrį į bausmės institutą.

## 1. Metodologinės E. Durkheimio ir D. Garlando sąsajos

### 1.1 E. Durkheimio ir D. Garlando bausmės studijų išeitinės pozicijos

Mėginant identifikuoti, kokias metodologines E. Durkheimio prielaidas apie bausmę

D. Garlandas panaudojo savo bausmės koncepcijoje, pirmiausia reikia trumpai pristatyti abiejų pozicijas.

Prancūzų sociologijos klasikas visuomenę suvokė kaip organinį darinį – kaip harmoningą tarpusavyje susijusių dalių visumą. Jis nagrinėjo, kokios jėgos laiko visuomenės narius drauge ir užtikrina jų solidarumą. Pagrindinės E. Durkheimio prielaidos yra šios: visuomenė yra moralinės prigimties *sui generis*, visuomenės narius vienija kolektyvinė sąmonė ir moraliniai tarpusavio ryšiai. Remdamasis jomis, sociologas sukūrė bausmės teoriją, kurią pirmą kartą pristatė savo veikalė *Darbo pasidalinimas visuomenėje* (1893). Bausmė E. Durkheimio teorijoje – socialinis institutas, užtikrinantis ir užtvirtinantis visuomenės solidarumą ir „tvarką“. E. Durkheimas nekėlė klausimų, kokia yra „tvarkos“ prigimtis, ar esama tvarka visiems priimtina. Jo organinis požiūris į visuomenę lėmė supratimą, kad normalioje būsenoje visuomenės nariai sutaria dėl bendrų vertybių. Keičiantis vienai visuomenės daliai ar institutui, automatiškai keičiasi ir kitos, kol vėl nusistovi pusiausvyra. Taigi „tvarka“ buvo suvokiama kaip įprasta visuomenės būseną, kol nevyksta socialiniai pokyčiai. Skirtingai, D. Garlandas, nors aiškiai neįvardindamas, savo darbuose greičiau remiasi konflikto teorijos požiūriu į visuomenę. Anot jo, „konsensuso visuomenė“ XX a. yra daugiau teorine utopija nei reali galimybė. Toks požiūris turėjo įtakos penologo supratimui apie bausmę ir jos paskirtį. Tačiau nepaisant skirtingų požiūrių į visuomenę, tiek E. Durkheimas, tiek D. Garlandas mėgino įvardinti, kokias kitas, ne vien baudimo, funkcijas atlieka bausmė.

E. Durkheimio teorija yra tinkama aiškinti bausmę, jos kilmę ir funkcijas, kai yra nusistovėję galios santykiai ir yra aišku, kokia socialinė tvarka yra šiuo metu yra arba *turi būti* geistina. Tuomet nusikaltimų kontrolės sistema ir bausmės tarnauja šios sutartinės tvarkos palaikymui. Skirtingai, D. Garlandas parodo bausmės kintantį elementą – kas ir kaip formuoja baudžiamąją politiką ir pačių bausmių formas, besikeičiant socialinėms, ekonominėms, kultūrinėms, politinėms sąlygoms. E. Durkheimas bausmę suprato kaip ūmią visuomenės reakciją, kylančią prieš pažeidėją. D. Garlandas, nors nepasiūlė aiškaus apibrėžimo, bausmę įvardijo kaip „nusikaltimų kontrolės kompleksą“ – socialinių institucijų kompleksą, kuris paveikia socialinius ryšius ir kultūrinės reikšmės (Garland 1990; 21).

## 1.2 Sociologinis bausmės aiškinimas

Nepaisant skirtingų išeities pozicijų, E. Durkheimio ir D. Garlando bausmės teorijos pateikia sociologinį bausmės aiškinimą. Kaip ir E. Durkheimas D. Garlandas bausmę analizuoja parodydamas jos funkcijas visuomenėje ir nusakydamas jos priežastinius ryšius su kitais socialiniais faktais.

D. Garlandas teigia, jog nusikaltimų kontrolės tendencijos ir „nusikaltimo“ suvokimas susiję su esminiais pokyčiais vėlyvojo modernizmo ekonomikoje, politikoje ir kultūroje. Norint suprasti, kodėl ir kaip keičiasi požiūris į nusikaltimus ir baudžiamoji politika, reikia stebėti, kas vyksta pačioje visuomenėje ir ieškoti reiškinių tarpusavio ryšių. Tokį analizės būdą jis perėmė iš E. Durkheimio.

D. Garlandas parodė, kaip pokyčiai Jungtinių Amerikos Valstijų ir Didžiosios Britanijos socialiniame, ekonominiame ir kultūriniame gyvenime lėmė staigų nusikaltimų skaičiaus augimą: kaip vieni socialiniai faktai (priešmiesčių augimas, vartotojiškumo didėjimas, namų ūkio struktūros pokyčiai, vis didesnis moterų ir vyrų įsijungimas į darbo rinką) nulėmė kito socialinio fakto (aukšto nusikaltimų lygio) atsiradimą. Tačiau ne tik nusikaltimai, bet ir baudžiamoji politika yra nulemta kitų socialinių faktų.

Savo veikale „Kontrolės kultūra: nusikaltimai ir socialinė tvarka šiuolaikinėje visuomenėje“ (2001) D. Garlandas išskiria du laikotarpius Jungtinėse Amerikos valstijose ir Didžiojoje Britanijoje: iki ir po 1970-ųjų. Šie metai ypatingi tuo, kad po jų iki tol egzistavusi nuosaiki gerovės baudžiamoji politika, paremta pataisymo principu, buvo pakeista į griežtą, ekspresyvią politiką, kuri orientavosi į atpildą. Šį pokytį penologas aiškino ne tik kaip reakciją į staiga išaugusį nusikaltimų skaičių, bet kaip logišką ir tikėtiną tuometinėje situacijoje. Anot jo, „reabilitacinis projektas“ XX a. viduryje žlugo, nes pasikeitė socialinės sąlygos ir ankstesnės nusikaltimų kontrolės priemonės jau nebetiko.

Nusikaltimų skaičius išaugo ne tiek dėl naudotų priemonių neefektyvumo, kiek jį lėmė nauja postmoderni socialinė organizacija (Garland 2002; 55). Jo manymu, XX a. pradžios JAV ir Britanijos baudžiamojame politikoje „reabilitacinis modelis“ buvo įsitvirtinęs todėl, kad nusikaltimų buvo nedaug, nebuvo masiškai paplitusios baimės tapti nusikaltimų auka, nusikaltimas buvo „kažkur toli“ nuo žmonių. Tai leido susiformuoti globėjiskam

požiūriui į nusikaltėlių, kuriam reikia padėti, o ne bausti (Garland 2002; 48).

Valstybės skiriamos lėšos jų korekcijai ir resocializacijai buvo pateisinamos pačių visuomenės narių. Po 1970-ųjų, kilus ekonominei krizei, didėjant socialinei diferenciacijai, įvykus kitiems socialiniams pokyčiams, išaugo ir nusikaltimų skaičius. Tokioje situacijoje, kai visuomenės nariai pradėjo jausti grėsmę tapti nusikaltimo aukomis (ne be masiškai prieinamų žiniasklaidos priemonių pagalba – dar vienas naujas socialinis faktas), korekcinį/reabilitacinį baudimo modelį, paremtą užuojauta, pakeitė griežta retribucinė baudžiamoji politika, paremta atpildo idėja. Prarastas pasitikėjimas reabilitaciniu idealu iš naujo atgaivino kalėjimą. Tik šį kartą įkalinimas siejamas ne su lūkesčiu perauklėti pažeidėją, bet su siekiu jį nubausti, atkeršyti, izoliuoti nuo visuomenės. Nusikaltėlis dabar ne tas, kurio reikia gailėtis, bet tas, kuris turi atsakyti už savo racionaliai suvoktą ir padarytą nusikaltimą.

D. Garlandas kaip ir E. Durkheimas naudoja panašų – *priežastinį* socialinių faktų aiškinimo būdą. E. Durkheimas siūlomas priežastinis aiškinimas – tai parodymas, jog du ar keli faktai egzistuoja tuo pačiu metu ir lemia vienas kitą. E. Durkheimas teigė, kad norint užčiuopti priežastinį ryšį tarp reiškinių/faktų, reikia klausti, ar šis socialinis faktas egzistuos, jeigu tuo pat metu nebūtų kitų faktų. Tokį aiškinimą taiko ir D. Garlandas – anot jo, retribucinė politika yra logiškas susiklosčiusių sąlygų padarinys. Išaugęs nusikaltimų skaičius, desperacinis jausmas, jog „niekas neveikia“ ir visuomenės spaudimas imtis priemonių paskatino griežtus valdžios veiks-

mus. Lygiagrečiai formavosi *kontrolės kultūra*. Kontrolės kultūroje pilietinė visuomenė savo iniciatyva perėmė iš valstybės nusikaltimų kontrolės funkciją, nes saugumo užtikrinimas tapo daugiau politikų deklaruojamu pažadu nei realiu faktu.

### 1.3 „Kolektyvinė sąmonė“ ir „vyraujanti moralinė sąmonė“

Esminis E. Durkheimo bausmės teorijos elementas – *kolektyvinė sąmonė*. Ji apima visuomenės jausmus ir sentimentus, kurie yra labiausiai išreikšti ir glaudžiai susiję su svarbiausiomis visuomeninėmis vertybėmis. Bet koks pasikėsinimas į jas automatiškai sulaukia emocionalios reakcijos. Tai yra *bausmė*. Jos pasireiškimas geriausiai ir gryniausia forma matomas būtent homogeniškoje visuomenėje, kurios narius vienija bendri įsitikinimai – religija. Bausmė kyla kaip gynybinė reakcija prieš pažeidėją (Breathnach 2002; 25).

Sociologas pastebi, kad pats kolektyvinės sąmonės turinys keičiasi, tačiau ji pati kaip tokia egzistuoja visada. Kolektyvinė sąmonė – tai visuomenės moralės išraiška. Empiriškai ją galima užčiuopti analizuojant teisės aktus ir baudžiamuosius įstatymus, kuriuose, pateikiant nusikaltimų sąrašą, saugomi svarbiausi visuomenės gėriai (kaip, pavyzdžiui, gyvybė, sveikata, nuosavybė, laisvė). Bausme visuomenė apsigina nuo tų, kurie kėsina į jos moralines vertybes. E. Durkheimas išskyrė šias pagrindines bausmės funkcijas: *atpildas už pažeistą tvarką ir padarytą blogį, visuomenės moralinio jausmo suaktyvinimas, visuomenės solidarumo užtikrinimas*. Nusikaltimas sužadina kolektyvinę sąmonę. Bausdama visuo-

menė iš naujo apibrėžia ir patvirtina sau, kas jai svarbu, kas turi būti saugoma. Bausmė sustiprina visuomenės narių solidarumo jausmą, kuomet šie susivienija prieš pažeidėją. Bausmė padeda atstatyti pažeistą tvarką ir dar labiau užtvirtinti bendrąsias normas ir jomis išreikštas vertybes.

D. Garlandas taip pat naudoja sociologijos klasiko prielaidą apie kolektyvinę sąmonę, tik ją kiek pakeičia. D. Garlandas sako, jog jeigu ir egzistuoja kolektyvinė sąmonė, apie kurią kalba E. Durkheimas, tai reikia pripažinti, jog ji atspindi tik tą socialinę tvarką ir moralę, kuri tuo metu laimėjo kovą. Ir ją galima pavadinti „dominuojančia moraline tvarka“ arba „valdančia morale“ (Garland 1990; 52). Tai iš esmės neprieštarauja ir E. Durkheimo teiginiams. Prancūzų sociologas prognozavo, jog ateityje išsivysčiusioje modernioje visuomenėje nunyks kolektyvinės sąmonės reikšmė. Ikimodernioje visuomenėje, kur individuali sąmonė buvo „ištirpusi“ kolektyvinėje, integruojančios (traukiančios) jėgos užtikrina visuomenės narių solidarumą. Juos vienijo bendra įsitikinimų sistema – religija. Priešingai, modernioje visuomenėje, kur individualumas iškeliamas aukščiau kolektyviškumo, solidarumas užtikrinamas prievartiniu reguliavimu – suvaržymų ir apribojimų taikymu.

Įdėmiau pažvelgus, matyti, kad tai, apie ką kalba D. Garlandas, yra ne kas kita, o kolektyvinės sąmonės išraiška: aukos kultas ir žiniasklaidos siunčiama mintis „jo vietoje galėjai būti tu“ yra ne kas kita, bet apeliacija į tuos bendruosius sentimentus. Tik, jeigu E. Durkheimui kolektyvinė sąmonė yra esminė baudžiant – ji savo ekspresija „maintina“ bausmę, tai D. Garlandas apie ekspre-

siją baudime kalba kiek kitaip. Jis pripažįsta, jog kaip ir anksčiau taip ir dabar visuomenė smerkia nusikaltimus ir emocionaliai į juos reaguoja. Skirtumas tik tas, kad dabar tai sudaro prielaidas populistinei baudžiamajai politikai. Dabar politiką formuoja ne mokslininkai profesionalai ir net ne praktikai, bet politikai. Jų tikslas – patenkinti visuomenės poreikį bausti, taip tarsi išpildyti jos valią, bet iš tikrųjų pelnyti visuomenės palankumą ir rinkėjų balsus (Garland 2002; 13).

D. Garlandas teigia, kad vėlyvajame modernizme nusikaltimų kontrolė ir baudimas tapo ekspresyvia politine reakcija, priešinga anksčiau vyravusiam socialinės inžinerijos projektui. Taigi „kolektyvinė sąmonė“ arba „vyraujanti moralinė sąmonė“ represyvioje politikoje yra kur kas aiškiau išreiškiama ir yra matoma nei reabilitacinėje.

#### 1.4 Apie nusikaltimų normalumą

E. Durkheimas teigė, jog nusikaltimas yra normalus normalios visuomenės faktas. Visuomenė be nusikaltimų – utopija, kadangi pati visuomenės sąranga automatiškai pagimdo deviacijas, kurios gali būti įvardijamos kaip „nusikaltimai“. Tačiau, anot sociologo, normalioje „sveikoje“ visuomenėje nusikaltimų skaičius svyruoja apie tam tikrą lygį. Jeigu nusikaltimų yra pernelyg mažai ir jų skaičius artėja prie minimumo, galima įtarti kad pažeidimai tiesiog nefiksuojami ir į nusikaltimus nereaguojama. Priešingas atvejis, kai nusikaltimų skaičius perauga normalumo ribas. Tokią situaciją E. Durkheimas vadina patologine arba anomine (Lilly 1995; 76). Tai reiškia, jog visuomenėje senosios

normos ir nusikaltimų kontrolės priemonės nebeveikia.

Tokią anominę ar patologinę situaciją durkheimiška prasme D. Garlandas stebi XX a. vidurio Amerikoje ir Didžiojoje Britanijoje. Nors savo tekstuose „normalumo“ sąvokos tiesiogiai nevartoja, tačiau aukštą nusikaltimų lygį jis laiko „normaliu“ vėlyvojo modernizmo reiškiniu. „Normaliu“ ne todėl, kad jis yra priimtinas, bet dėl to, kad jis yra logiška vėlyvajame modernizme susiklosčiusių sąlygų pasekmė. Taigi, viena vertus, toks nusikaltimų lygis yra normalus, nes logiškas, o antra vertus, jis patologinis, nes perauga toleruotiną lygį. Tokioje situacijoje suveikia visuomenės „saugikliai“, arba kaip teigtų E. Durkheimas, pasireiškia ūmi visuomenės reakcija. Taigi šie trys socialiniai faktai: aukštas nusikaltimų skaičius, nusikaltimų baimė ir represyvi baudžiamoji politika yra glaudžiai susiję ir vienas kitą lemiantys elementai.

Apibendrinant, galima pasakyti, jog E. Durkheimą ir D. Garlandą vienija sociologinis bausmės aiškinimo būdas, suvokiant ją kaip socialinį institutą, atliekantį savo funkcijas visuomenėje ir nulemtą kitų socialinių faktų.

## **2. M. Foucault kritinių įžvalgų refleksijos D. Garlando bausmės sampratoje**

### **2.1 Bausmė kaip galios raiškos forma M. Foucault ir D. Garlando teorijose**

Bausmė M. Foucault teorijoje – viena iš politinės galios raiškos formų. Ji yra politinė taktika, patalpinta į bendrąjį galios santykių lauką. Viename fundamentaliausių savo

veikalų „Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas“ (1975) analizuodamas bausmes, M. Foucault remiasi trimis pamatinėmis sąvokomis: *galia*, *žinojimas* ir *kūnas*. Kaupdama žinias, o pati išlikdama anonimiška nematoma galios ranka valdo kūną. Šią metodologiją jis taiko viduramžių ir modernųjų laikų baudimo praktikų analizei. Deginimas ant laužo, ketvirčiavimas, laužinimas ratu, giljotina, įkalinimas ir pan. – šias skirtingas bausmių formas M. Foucault sieja su pasikeitusiu galios veikimo objektu. Viduramžiais buvo veikiamas kūnas, moderniaisiais laikais mėginama pasiekti kaltininko sielą.

Viduramžiais viešos kūno bausmės turėjo pademonstruoti valdovo *galia*. Kaltės įrodymas tuo metu buvo slaptas procesas. Moderniaisiais laikais kaltės įrodymas ir baudimas susikeičia vietomis: kaltė įrodinėjama viešai teismo salėje, o bausmės vykdymas paslepiamas nuo visuomenės akių. Taip pat keičiasi ir pačios bausmės: iš kūno kankinimų į laisvės atėmimą. Tačiau galios veikimo principas išlieka tas pats – rinkti informaciją ir valdyti kūną. Modernybėje galia reiškiasi ne per kūno kankinimus, bet per disciplinavimą. *Disciplina* – skiriamasis modernųjų laikų bruožas. Jos pagalba siekiama paversti kūną paklusniu ir naudingu. Paklusnumas įdiegiamas nuolatos stebint, renkant informaciją apie ir jos pagrindu valdant kūną. Baudimo sistemoje geriausias disciplinarinio modelio pavyzdys – kalėjimas. Jame disciplina pasireiškia gryniausia forma. Stebima ir reguliuojama viskas: nuo kalinio dienotvarkės iki smulkiausių kūno judesių. Tiesioginis disciplinarinių praktikų taikynys – ne kūnas, bet *siela*. Kūnas yra tik sielos buveinė. Siela

jį įdvasina ir valdo. Disciplinos pagalba siekla taip paveikiama ir transformuojama, kad veikdama iš vidaus ji valdo ir paverčia kūną paklusniu.

Taigi esminis M. Foucault bausmės teorijos elementas – anoniminė galia. D. Garlandas perprato šį jo metodologinį principą ir pritaikė savo teorijoje. D. Garlandas savo darbai tęsia kritinę tradiciją. Nors, skirtingai nei prancūzų mąstytojas, jis tiesiogiai nekalba apie galią, tačiau jo darbuose ji svarbi. Aptardamas nuo XX a. pradžios JAV ir Britanijoje vyravusių gerovės valstybės bausmių politiką, D. Garlandas atkreipia dėmesį, jog iš pažiūros nuosaiki, globojanti ir rehabilitacija bei korekcija pagrįsta sistema, buvo sukaupusi didelę galią. Visa baudžiamoji justicija vadovavosi savo vidine logika. Ši logika suponavo, jog yra iš anksto žinomi ir aiškūs kriterijai, pagal kuriuos vieną ar kitą asmenį galima įvardinti nusikaltėliu, o jo poelgį nusikaltimu. Ši logika – tai uždaro kriminalinės justicijos filosofija, kuri nekvestionavo paties įstatymo ir jo galios kriminalizuoti ištisas visuomenės grupes. (Garland 2002; 4).

Panašiai veikė ne tik kriminalinės justicijos sistema, bet ir kitos normalizuojančios institucijos: mokyklos, psichiatrinės ligoninės, kariuomenės ir t.t. Normalizuojančios praktikos ir ekspertų galia – tai skiriamieji reabilitacinio modelio bruožai. Gerovės valstybės kriminalinės justicijos sistemoje buvo išskirtinė grupė, kuri buvo sukaupusi žinias apie nusikaltimus padariusius asmenis ir tai suteikė jiems galią priimti sprendimus. Tai kriminalinės justicijos ekspertai. Jie turėjo lygiai tokią pat neribotą ir nekvestionuojamą

galią kaip ir viduramžiais suverenas – valdovas. Teisininkai, psichiatrai, socialiniai darbuotojai ir kt. skirstė žmones į normalius ir nenormalius. Jų kompetencijoje buvo ir bausmių parinkimas: kokią bausmę paskirti, pratęsti ar sutrumpinti įkalinimo laiką, pakeisti reabilitacijos programomis – apie tai sprendė jie.

Tačiau kas yra galios egzistavimo pagrindas? Čia iškyla legitimumo klausimas. Suverenas ar ekspertų grupė turi galią tol, kol ji yra pripažįstama kitų visuomenės narių ir jai paklustama. Tą akimirka, kai suabejojama tokios galios teisėtumu, jos pagrindai susvyruoja. Tuomet anksčiau buvusi teisėta galia virsta savivale. Tiek M. Foucault, tiek D. Garlandas aprašo tokius įvykius savo bausmių teorijose. Pirmasis primena XVIII a. pabaigą ir Didžiosios Prancūzijos Revoliucijos laikus, kai viešai demonstruojami kankinimai buvo vis mažiau toleruojami, vis labiau virsdavo nevaldomo smurto akcijomis, o ne galios demonstravimo ritualu. D. Garlandas aptaria XX a. 6–7 dešimtmečio įvykius Amerikoje ir Vakarų Europoje: staiga išaugus nusikaltimų skaičiui, tyrėjai atkreipė dėmesį į pačios kriminalinės justicijos funkcionavimą, jos veikimo principus. Tyrimų rezultatai atskleidė už globos ir pagalbos bei reabilitacijos ideologijos slypinčią neribotą ekspertų savivalę. Tokie rezultatai diskreditavo ir pačią sistemą.

Taigi galios dimensija bausmės analizėje, kurią D. Garlandas perėmė iš M. Foucault yra tas skiriamasis bruožas, kuris priartina JAV penologą prie kritinės kriminologijos tradicijos.

## 2.2 „Nusikalstamumo“ gamyba – tikrasis kalėjimo tikslas

Kalėjimą M. Foucault pavadino moderniosios kriminalinės justicijos simboliu. Tai ryškiausias disciplinarinės visuomenės artefaktas – jos kulminacija. Jis tobulai pritaikytas individo stebėjimui ir kontrolei. Aptardamas kalėjimą, M. Foucault analizuoja du aspektus: pirma, disciplinavimo praktikas, atliekamas šios institucijos viduje ir, antra, pačią kalėjimo paskirtį i tikslą šiuolaikinėje modernioje visuomenėje. Panašiai ir D. Garlandas kelia klausimą, kokia yra įkalinimo reikšmė vėlyvojo modernizmo visuomenėje.

M. Foucault teigia, kad XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje įkalinimas buvo logiška tos disciplinarinės etikos tąsa, kuri po truputį įsigalėjo visuomenėje. Kalėjime buvo visos sąlygos: klasifikuoti, paskirstyti, stebėti, kontroliuoti ir tokiu būdu disciplinuoti kalinį. Tačiau, teigia M. Foucault, jis nuo pat savo atsiradimo pradžios<sup>1</sup> buvo pasmerktas nesėkmei. Kalėjimo kritikai atkreipė dėmesį į tokius aspektus: žmogaus patalpinimas į jo egzistencijai priešingas sąlygas (vienatvė, smurtas, administracijos savivalė, priverstinis darbas); jo apgyvendinimas kriminalinėje terpėje šalia kitų nusikaltėlių, kur dar sparčiau vyksta jo kaip nusikaltėlio socializacija; kalinio stigmatizavimas ir įvairių apribojimų taikymas išėjus iš kalėjimo; nuteistojo šeimos pasmerkimas skurdui atimant vieną iš šeimos maitintojų – tai užkerta reintegracijos į visuo-

menę galimybes ir dar labiau paskatina nusikaltimų darymą.

M. Foucault atkreipia dėmesį į įdomų faktą: nepaisant jau pusantro šimtmečio (dabar jau būtų du) besitęsiančios kalėjimo kritikos, niekas nesikeičia. Įkalinimo baudmės neatsisakoma. Kalėjimo nesėkmės aiškinamos ne jo paties egzistavimu, bet būtent neveiksmingomis reformomis, kurias reikia tobulinti. Kaip pastebi D. Garlandas, ir XX a. pabaigoje egzistuoja ta pati retorika: kalėjimas nėra ideali baudmė, bet kol kas nieko geresnio už jį nesugalvota.

Mėgindamas paaiškinti šį „paradoksą“, kodėl, būdamas disfunkcionalus, kalėjimas vis dar išlieka, M. Foucault, pasak jo paties, klausimą apvertė „aukštyn kojom“: „*Gal tariamoji nesėkmė yra kalėjimo funkcionavimo dalis?*“ (Foucault 1998; 320). Jeigu kalėjimas reprodukuoja nusikaltimus, tada kokių tikslu tai daroma? Jeigu apie neigiamus kalinimo padarinius žinoma, bet jie toleruojami, tai gal kalėjimo paskirtis yra ne išnaikinti nusižengimus, o juos diferencijuoti, sugrupuoti, panaudoti; ne tiek sutramdyti tuos, kurie pasiruošę pažeisti įstatymus, kiek įtraukti pažeidimus į bendrąją pavergimo taktiką (Foucault 1998; 327).

Šias savo išvalgas M. Foucault pademonstravo trumpai apžvelgdamas politinius, ekonominius ir socialinius pokyčius XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Prancūzijoje. Jis teigė, jog pasikeitus žemės nuosavybės tvar-

<sup>1</sup> XIX a. įkalinimas buvo pradėtas naudoti kaip pagrindinė baudmė. Iki tol jis tarnavo kaip sulaikymo vieta kvotos metu.



kai, santykiams darbo rinkoje, pradėjo atsirasti *antiįstatyminiai* judėjimai, kurie įgavo politizuotą pobūdį. Juose dalyvavę asmenys buvo pavojingi ne todėl, kad darė nusizengimus, kėlė riaušes ir pan., bet dėl to, kad jie iš principo buvo nukreipti prieš įstatymą ir, jei nevaldomi, galėjo tapti pavojingais pačiai sistemai. Taigi reikėjo įrankio, kuris išanalizuotų šių antiįstatyminių sluoksnių sanklodą, juos iširtų, diferencijuotų, „nuveiksmintų“ ir tokiu būdu sulaukytų. Tam pasitarnavo baudžiamoji sistema, kuri ne „pažabojo“ antiįstatyminę veiklą, o ją diferencijavo ir pradėjo kontroliuoti. Vadovautasi taisykle: norint įveikti savo priešą, reikia jį pažinti. Anot M. Foucault, kalėjimą lydėjo sėkmė, nes kovose dėl įstatymo ir antiįstatyminės veiklos jis išskyrė naują rūšį – „nusikalstamumą“. Kalinimo sistema ankstesnį „pažeidėją“ pakeitė „nusikaltėliu“ (Foucault 1998; 328).

Taigi M. Foucault įvardijamas kalėjimo tikslas – supriešinti, išskaidyti, susilpninti tą nepatenkintųjų esama tvarka ir įstatymais sluoksnį, kad jis netaptų politizuotu judėjimu ir tokiu būdu išsaugoti esamą tvarką. Todėl kalėjimo „nesėkmė“ iš pirmo žvilgsnio iš tiesų yra tikroji jo paskirtis – gaminti „nusikalstamumą“, neutralizuoti pavojingas antiįstatyminės veiklos apraiškas ir išsaugoti *status quo*.

Šiuos M. Foucault įvardytus faktus D. Garlandas iš naujo „atranda“ XX a. Vakarų Europoje ir JAV. Jis atkreipė dėmesį, kad po 1970-ųjų nusikalstamų bumų Amerikoje ir Britanijoje sekęs įkalinimo bumus žymiai nesumažino nusikalstamų skaičiaus. Tai reiškė, jog ir po keliasdešimties metų, po įvairių reformų kalėjimas veikė disfunkciškai. Tačiau jis

vis dar egzistavo. R. Reagano JAV ir M. Thatcher Didžiojoje Britanijoje vyriausybės XX a. antroje pusėje, vykdydamos griežtą neokonservatyvią ir ekspresyvią politiką, naudojo įkalinimą kaip įbauginimo ir baudimo priemonę gryniausia forma. Buvo akcentuojama ne pataisymas ir korekcija, bet nubaudimas. Apibrėžtos minimalios laisvės atėmimo ribos prisidėjo prie įkalinimo didėjimo (Garland 2002; 61).

Anot D. Garlando, šiuolaikinės vakarų visuomenės (ypač JAV) būdingas bruožas – tai baudžiamumo (angl. punitiveness) didėjimas, pasireiškiantis dideliu įkalintųjų skaičiumi. Kalėjimo egzistavimo pateisinimui demonstruojama politinė retorika, besiremianti visuomenės saugumo argumentais. Tačiau, pastebi D. Garlandas, manipuliuojant „visuomenės saugumo“ idėja, pateisinama represyvi bausmių politika ir įtvirtinamas politinis populizmas.

Taigi D. Garlandas kaip ir M. Foucault teigia, jog iš pažiūros disfunkcionali kalėjimo institucija, realiai tarnauja kaip įbauginimo, sulaukymo, izoliavimo ir diferencijavimo priemonė, reikalinga *status quo* palaikymui.

### **3. D. Garlandas: modernusis rehabilitacinis projektas versus „kontrolės kultūra“ vėlyvajame modernizme**

Sociologinis D. Garlando požiūris į bausmę padėjo jam identifikuoti ir paaiškinti „kontrolės kultūros“ susiformavimą JAV ir Britanijoje po 1970-ųjų. Jo veikalas *Kontrolės kultūra* yra apie tai, kaip pasikeitė visuomenės ir valstybinių institucijų ir politikų reakcija į nusikalstamų problemą JAV ir Didžiojoje Bri-

tanijoje XX a. pabaigoje. Po ilgo nuosaikios, racionalios ir humanistinės baudžiamosios politikos laikotarpio prasidėjo radikalūs pokyčiai – korekcinį ir reabilitacinį idealą pakeitė atpildo ir įbauginimo principais pagrįsta politika. Ji griežtėjo, tapo labiau reakcinga ir emocionali. Aukštas įkalinimo lygis tapo šios naujos politikos simboliu.

Apibūdinamas „kontrolės kultūrą“ D. Garlandas naudoja E. Durkheimio sociologinį tyrimo metodą ir M. Foucault struktūrinę galios laukų analizę. Jis kalba apie galių persiskirstymą nusikaltimų kontrolės lauke, apie egzistuojančius *bendruosius baudimo ir nusikaltimų kontrolės modelius*, būdingus visam civilizuotam pasauliui, įžengusiam į vėlyvojo modernizmo epochą. Abstrahuodamasis nuo nacionalinių ypatumų, D. Garlandas mėgina užčiuopti tas bendrybes, kurios būdingos valstybėms, patyrusioms socialinius, kultūrinius, ekonominius ir politinius pokyčius XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais. Visos jos susidūrė su panašiomis socialinės tvarkos problemomis, rizikomis ir grėsmėmis. Kontrolės kultūra apima aibę programų, iniciatyvų, veiksmų ir elgesio modelių, kurių pagalba prie didelio nusikaltimų skaičiaus prisitaikė ar „išmoko su juo gyventi“ politikai, kriminalinės justicijos atstovai, verslininkai, eiliniai piliečiai ir kt.

### 3.1 Kriminalinės justicijos krizės požymiai ir griežta retribucinė politika

Nors gerovės valstybės reabilitacinis modelis atrodė gerai įsitvirtinęs, apie 1970-ųjų vidurį prasidėjo aktyvi jo kritika. Kritikuotos tiek teorinės jo prielaidos, tiek korekcinės/

reabilitacinės praktikos. Rodė, jog kritika nukreipta į pačią moderniosios kriminalinės justicijos esmę, nes korekcionalizmas buvo išsisknijęs į moderniosios vakarų visuomenės struktūras. Reabilitacinį projektą pakeitė griežta, emocionali atpildu pagrįsta baudžiamoji politika.

Ši politika buvo atsakas į krizę, kurią patyrė kriminalinės justicijos sistema apie 1970-uosius metus. Pagrindinis krizės požymis – žymiai išaugę nusikaltimų skaičius ir viktimizacijos rizika. Tarp 1955 ir 1964 m. Anglijoje ir Velse policijos užregistruotų nusikaltimų skaičius išaugo dvigubai nuo pusės iki vieno milijono. Antrasis padvigubėjimas buvo 1975 m. ir kitas – 1990 m. JAV taip pat buvo staigus nusikaltimų skaičiaus augimas: nuo 1960 iki 1980 m. nusikaltimų išaugo tris kartus. Nusikaltimų daugėjo visose kategorijose: nuo nusikaltimų nuosavybei iki smurtinių (Garland 2002; 90).

D. Garlandas teigia, jog tokį nusikaltimų bumą JAV ir Britanijoje, o taip pat kitose Vakarų Europos valstybėse lėmė savita vėlyvojo modernizmo socialinė organizacija. Buvo daugybė veiksmų, kurie lėmė tokią situaciją. Patys bendriausieji yra šie: 1) padidėjusios galimybės nusikaltimo padarymui; 2) sumažėjusi situatyvinė kontrolė; 3) išaugusi rizikos grupių populiacija; 4) sumažėjęs neformalios socialinės kontrolės efektyvumas (Garland 2002; 175).

D. Garlandas teigia, jog tos pačios ekonominės jėgos, leidusios sukurti gerovės valstybę, prisidėjo prie rizikos augimo ir nusikaltimų bumo. Ekonominė krizė, išryškėjusi socialinės stratifikacijos netolygumus; moterų įsiliejimas į darbo rinką; šeimos for-

mų pokyčiai; pokyčiai miestų ekologijoje; kiekvienas veiksnys savaip prisidėjo prie rizikos visuomenės susikūrimo. Šiame kontekste išryškėjo realus valstybės bejėgiškumas nusikaltimų kontrolės srityse. Ji demoralizavosi visuomenės akyse dar ir dėl savo veiksmų vidaus ir tarptautinėje politikoje (nuo žmogaus teisių pažeidimų vidaus institucijose iki karo Vietnam). Reaguodama į tai ir siekdama išlaikyti savo autoritetą, valstybė pakeitė galios demonstravimo formą: jei anksčiau ji buvo nematoma, dabar ji išraiškinga ir ekspresyvi – aiškios ir griežtos bausmės. Politiniuose debatuose atsirado retorika: „kalėjimas veikia“, „trijų smūgių politika“, „teisybė nuosprendžiuose“, „nulinė tolerancija“ ir pan.. Pasikeičia visas nusikaltimų kontrolės laukas: individuali prevencija užleidžia vietą bendrajai. Dabar svarbus ne individualaus asmens pataisymas, bet visuomenės įbauginimas neišvengiamomis griežtomis bausmėmis.

Tokie pokyčiai, anot D. Garlando, buvo akivaizdus nenuoseklumas bendroje humanizmo raidoje (Garland 2002; 3). Išaugęs nusikaltimų skaičius ir išplitusios žiniasklaidos priemonės sudarė sąlygas atsirasti „nusikaltimų baimės“ fenomenui. Šiame kontekste į pirmą planą iškeliama visuomenės interesas būti apsaugotai bet kokiomis priemonėmis. Pozityvistinę paradigmą keičia klasikinė: nusikaltėlis lygiai toks pat kaip ir paprastas visuomenės narys – aiškiai suvokiantis savo veiksmus, todėl jis turi atsakyti už savo veiksmus.

Visuomenės saugumo argumentas priešpastatomas rehabilitacijai. Iš socialinių ekspertų rankų galia pereina politikams. Laisvės atėmimas tampa dažniausiai taikoma bausmė. JAV statistikos duomenimis, 6 dešimtmetyje 100 000 gyventojų teko 47,2 tūkst. kalinių, o jau 9 deš. – 79,7 tūkst. Panašūs pokyčiai įvyko ir Didžiojoje Britanijoje. Jeigu 1901 m. Britanijoje vidutiniškai buvo įkalinta 15 900, tai 1998 m. – jau 65 300 kalinių. Nežymus įkalinimo lygio kilimas stebimas nuo 1950-ųjų (20 000 kalinių), o apie 1960 – 1970 uosius jis greitėja ir perkopia 30 000, vėliau 40 000 ribą.<sup>2</sup>

Lygiagrečiai transformavosi ir kriminologinė mintis. XX a. pirmojoje pusėje nusikaltimų kontrolės politika rėmėsi kriminologijos teorijomis, kurios aiškino, jog nusikaltimas kyla iš deprivacijos. Vyrausios disciplinos ir teorijos buvo: nenormalumo psichologija, etikečių, subkultūros, anomijos, deprivacijos teorijos. Visos jos sudarė socialinių reformų, susijusių su edukacija ir įdarbinimo politika, pagrindą. Po 1970-ųjų diskursas keičiasi. Vėlyvajame modernizme nusikaltimas tapo normaliu socialiniu faktu, kuris yra ne nenormalios prigimties ar deprivacijos rezultatas, bet yra jaustas į kasdienio gyvenimo audinį kaip ir bet kuris kitas socialinis faktas. Kelias, kurį pasirinko politikai ir kriminalinės justicijos atstovai – griežta baudžiamoji politika, prisidėjusi prie „baudžiamosios visuomenės“ (angl. punitive society) suformavimo.

<sup>2</sup> Duomenys iš: <http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp99/rp99-111.pdf> (2008 03 09)

### 3.2 Kontrolės kultūra vėlyvojo modernizmo visuomenėje

D. Garlandas XX a. pabaigos vėlyvojo modernizmo visuomenę vadina „baudžiamąja“. Pagrindinis jos požymis – polinkis socialinius konfliktus spręsti baudžiamosiomis priemonėmis. To įrodymas – socialinių problemų kriminalizacija ir aukštas įkalinimo lygis. Lygia greta ir reakcinga, emocionali politinė retorika. Tačiau ne tai, kaip pastebi autorius, leido stabilizuoti kriminogeninę padėtį XX a. paskutiniajame dešimtmetyje. Tai greičiau lėmė pilietinės visuomenės įsijungimas į nusikaltimų kontrolės sritį ir pasikeitusi kriminalinės justicijos darbinė logika.

Reikia patikslinti, kad, nepaisant aktyvios reabilitacinio projekto kritikos, XX a. pirmoje pusėje susikūrusi kriminalinės justicijos sistema ir ją sudarančios institucijos XX a. pabaigoje niekur neišnyko. Toliau egzistavo ir pačios institucijos (policija, prokuratūra, teismai, pataisos įstaigos ir t.t.), ir tęsėsi jų vykdoma veikla, kurioje neapsieita ir be socialinių ekspertų (medikų, psichiatrų ir pan.) pagalbos. Tačiau svarbu tai, kad egzistuojančių institucinių struktūrų rėmuose kito patys veiklos principai. Buvo sprendžiama ne nusikaltimų problema apskritai, bet siekta kontroliuoti situaciją: orientuojantis į konkrečias tikslines grupes, spręsti konkrečias problemas ir siekti užsibrėžtų tikslų bei uždavinių. Taigi vadybos principai prasiskverbė ir į kriminalinės justicijos sritį. Visuomenės saugumas, o ne nusikaltimų išnaikinimas tapo tikslu. Svarbu ir tai, kad XX a. pabaigoje valstybinės institucijos jau nebebuvo nusikaltimų kontrolės monopolininkės. Valstybė

tapo pilietinės visuomenės partnere nusikaltimų kontrolės srityje.

Įvertinę valstybinių institucijų nepajėgumą, eiliniai visuomenės nariai patys pradėjo rūpintis savo saugumu. Kūrėsi įvairios organizacijos, vietos bendruomenės, kaimynystės stebėsenos grupės ir pan. Piliečiai sukūrė ir išvystė kasdienius rutininius elgesio modelius ir ėmėsi atsargumo priemonių, kaip gyventi šiuolaikinėje aukšto nusikaltimų skaičiaus visuomenėje. Saugumo sritį palietė ir komercializacijos procesai. Verslo sektorius perėmė rizikos valdymo funkcijas: kūrėsi saugos įmonės, vystėsi saugumo užtikrinimo infrastruktūra. Šios praktinės kasdienės rutinos sudarė socialinį pagrindą daugeliui naujų pastarųjų metų prevencijos programų ir suformavo kultūrinį darinį – *nusikaltimų kompleksą* – kuris apaugo aplink *nusikaltimus* XX a. pabaigoje. Būtent šios adaptacijos ir pilietinės visuomenės praktikos lėmė nusikaltimų skaičiaus mažėjimą nuo 1990-ųjų teigia D. Garlandas (Garland 2002; 33).

Aukščiau aprašyti veiksmai ir adaptacijos ir sudarė naują nusikaltimų kontrolės kultūrą XX a. pabaigoje. Kaip pastebi D. Garlandas, ją suformavo trys pagrindiniai veiksniai: peržiūrėta gerovės valstybės penalinė koncepcija; kontrolės teorija kriminologijoje ir ekonominis mąstymo bei argumentavimo būdas (Garland 2002; 175). Tai reiškia, jog įvykus ekonominiams, o drauge ir socialiniams pokyčiams, globėjiška korekcinė valstybinė nusikaltimų kontrolės politika nebetiko naujame kontekste. Ji tiesiog tapo nefunkcionaliai, nes senosios priemonės nebeпадėjo spręsti nusikaltimų problemas.

Korekcinės reabilitacinės praktikos buvo nustumtos į antrą planą ir jų vietą užėmė ekspresyvi ir atpildą orientuota baudžiamoji politika. Taip atsitiko todėl, kad nusikaltimai jau nebebuvo viena iš daugelio socialinių problemų. Priešingai, dėl itin aukšto jų skaičiaus politiniame lygmenyje tai tapo pačia pagrindine problema, kuriai buvo paskelbtas „karas“. Tačiau lygiagrečiai su populistiniais politikų siekiais „pažaboti nusikalstamumą“, kriminalinės justicijos institucijos, verslo sektorius ir eiliniai piliečiai ieškojo savų būdų, kaip sumažinti viktimizacijos riziką ir apsisaugoti nuo nusikaltimų. Jie pradėjo vadovautis vadybine – minimalių kaštų ir maksimalios naudos – logika. Teorinį pagrindą visoms šioms adaptacijoms sudarė kontrolės teorijos kriminologijoje. Pagrindinė jų mintis: nusikaltimų šaltinis yra nepakankama ir neefektyvi kontrolė. Šie elementai ir sudaro D. Garlando nagrinėjamą kontrolės kultūrą, kurios apraiškas galima stebėti Vakarų Europos šalyse bei JAV ir XXI a. pradžioje.

## Išvados

Pastaruoju metu bausmę įprasta suvokti siaura baudžiamosios teisės prasme – kaip sankciją, kuri taikoma už padarytą nusikaltimą. Politikai ir baudžiamosios justicijos reformų vykdytojai neretai remiasi vien teisiniu, tariamai vieninteliu teisingu, žinojimu. Deja, bausmės atsiejimas nuo socialinio konteksto, kuriame ji taikoma ir kuriame įvykdomi nusikaltimai, lemia tai, kad, pasikeitus visuomenės socialinei organizacijai, senosios nusikaltimų kontrolės priemonės praranda savo efektyvumą.

D. Garlando bausmės teorija sudaro galimybes pažvelgti į bausmę plačiau – kaip į socialinį faktą, nulemtą platesnio ekonominio, politinio, socialinio bei kultūrinio konteksto. Savo bausmės teoriją amerikiečių penologas sukūrė nuodugniai išstudijavęs sociologijos klasikų darbus bei kritiškai įvertinęs XX a. baudžiamąją politiką bei praktiką ir jų pokyčius Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Didžiojoje Britanijoje.

Prancūzų sociologo E. Durkheimio pasiūlytos sociologijos metodo taisyklės padėjo D. Garlandui paaiškinti, kaip ir kodėl korekcinis reabilitacinis projektas tapo moderniosios visa reguliuojančios valstybės bendrosios gerovės politikos dalimi ir vyravo iki XX a. šeštojo dešimtmečio. Jis taip pat paaiškino, kokie įvyko ekonominiai, socialiniai bei kultūriniai pokyčiai, sugriovę šio korekcinio reabilitacinio projekto pagrindus.

D. Garlandas parodė, jog vėlyvojo modernizmo socialinė organizacija, sukūrusi naujus rizikos ir grėsmių šaltinius, pakitęs požiūris į nusikaltimus, nusikaltėlių bei auką, nusikaltimų baimė ir kt. sudarė prielaidas susiformuoti „baudžiančiajai visuomenei“, kuriai būdinga represyvi ir ekspresyvi baudžiamoji politika, pasireiškianti griežtomis bausmėmis ir aukštu įkalinimo lygiu. Lygia greta vėlyvojo modernizmo visuomenėje susikūrė nusikaltimų „kontrolės kultūra“, kurioje dalį nusikaltimų kontrolės funkcijų perėmė pilietinės visuomenės nariai, o kriminalinės justicijos institucijos pradėjo vadovautis vadybiniais efektyvumo principais.

M. Foucault darbų studijos padėjo D. Garlandui pažvelgti į nusikaltimų kontrolę kaip į galios raiškos lauką. Jis parodė,

jog bausmė yra politinė taktika, kurios tikslas – valdyti arba gaminti paklusnius kūnus. Bausmė, kokia jos forma bebūtų, visuomet yra paremta galia, nesvarbu, įsmeninta ar anonimine. Keičiantis bausmės formoms, keičiasi tik galios demonstravimo formos, bet ne pati bausmė.

D. Garlandas pateikia alternatyvų požiūrį į bausmę. Jis apibūdina ją kaip daugybės tarpusavyje sąveikaujančių procesų ir institutų kompleksą. Penologas parodo dialektinį

bausmės ryšį su socialine aplinka: ji – tiek socialinių pokyčių priežastis, tiek pasekmė. D. Garlando bausmės teorija – makro lygmens, leidžianti užčiuopti bausmės instituto sąsają su kitais institutais. Nors ji pernelyg abstrakti, kad pasiūlytų konkrečius praktinius sprendimus, tačiau jos makro lygmens požiūris sudaro galimybę pažvelgti plačiau ir suprasti, kokie socialiniai, ekonominiai, politiniai ir kultūriniai veiksniai formuoja esamą nusikaltimų kontrolės lauką.

## LITERATŪRA

Beirne, Piers, Messerschmidt, James. 1991. *Criminology*. New York.

Breathnach, Seamus. 2002. *Emile Durkheim on crime and punishment an Exegesis*. Universal Publishers.

Carrington, Kerry. Hogg, Russel. 2002. *Critical Criminology: Issues, Debates, Challenges*. Devon: Willan Publishing.

Christie, Nils. 1999. *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė*. Vilnius: Eugrimas.

Christie, Nils. 2004. *A Suitable Amount of Crime*. Oxon: Routledge.

Conklin, John. 1981. *Criminology*. New York: Macmillan publishing company.

Duff, Antony. Garland, David. 1994. *A Reader on Punishment*. Oxford: Oxford University Press.

Durkheim, Émile. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės*. Vilnius: Vaga.

Foucault, Michel. 1998. *Disciplinuoti ir bausti: Kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.

Garland, David. 1990. *Punishment and Modern society: a study in social theory*. Oxford: Oxford University Press.

Garland, David. 2002. *The Culture of Control: crime and social order in contemporary society*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lilly, Robert. Cullen, Francis. Ball, Richard. 1995. *Criminological Theory: Context and Consequences*. London: Sage.

Radzinowicz, Leon. King, Joan. 1977 *The Growth of Crime: the International Experience*. New York.

Sakalauskas, Gintautas. 2007. „Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė“, *Sociologija: mintis ir veiksmas* 20: 121 – 133.

Swaaningen, Rene. 1997. *Critical Criminology: Vision from Europe*. London: Sage.

Tierney, J. 1996. *Criminology: Theory and context*. London: Prentice Hall.

Valantiejus, Algimantas. 2004. *Kritinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

## SUMMARY

### THE IDEAS OF E.DURKHEIM AND M.FOUCAULT IN A SYNTHETIC PENAL THEORY OF D.GARLAND

The article presents American penologist's David Garland's social theory of punishment. The main aim is to show the background of his ideas and the theoretical foundations of his studies. Article shows what ideas of E. Durkheim and M. Foucault have been introduced into penal theory of American penologist. Article describes and highlights these aspects: E. Durkheim regards punishment as an outcome of collective consciousness and gives tools for its sociological analysis; theoretical approach of M. Foucault shows punishment as the tool of power in disciplinary society of the XX<sup>th</sup> century. These ideas on punishment were neatly synthesized and introduced into D. Garland's approach to punishment. Article also analyses the concept of "culture of control" that is suggested by D. Garland to name the culture of crime prevention field in the second half of the XX<sup>th</sup> century. This analysis makes a conclusion that punishment is not the tool of crime control in a narrow penal sense but has wider social and cultural background.

Įteikta 2008 12 10

Pateikta spaudai 2008 12 23

Vilniaus universitetas, Filosofijos fakultetas,  
Sociologijos katedra;  
Teisės institutas, Kriminologinių tyrimų skyrius.  
El. p. Ausra.Gavenaite@fsf.vu.lt